

14/2008

”Nouse ylös vanha väki, lastujen perään!” Hautausmaiden taikuus 1700-luvun lopulla

FM Emmi Tittonen

Johdanto

Kajaanin kaupunginviskaali ilmiantoi Kajaanin raastuvanoikeudessa 4.2.1763 talonpoika Juhani Reinikan ja sotilas Bertil Väisäsen taikuuden harjoittamisesta Kajaanin kaupungin kirkkomaalla. Paltamolaisia miehiä syytettiin siitä, että he olivat tehneet taikoja yöllä vasten sunnuntaita 16.1.1763. Miehet olivat murtautuneet edesmenneen kengäntekijän Henri Tallgrenin hautaan tarkoituksenaan hankkia takaisin Reinikalta varastetut hanskat. Reinikka kertoi menneensä hautuumaalle siksi, että oli kuullut vanhemman kansan puhuvan, että varastetun tavaran saa takaisin seuraavasti: piti mennä hautaan, heittää lastu ilmaan ja huutaa ”Nouse ylös vanha väki, lastujen perään!” Miehet olivat menneet Kajaanin kaupungin hautausmaalle ja tehneet mainitun taian. Molemmat olivat olleet juovuksissa tapahtuma-aikaan. Lisäksi Väisänen oli irrottanut haudan ristilaudan ja huutanut: ”Onko apua varkaalla tai varkaan jäljille, omaani minä ettin”. Juhani Reinikka ja Bertil Väisänen tuomittiin taikuuden harjoittamisesta II.Cap.2.§.M:B: mukaan [1]. Molemmat saivat 20 taalerin sakot taikuudesta ja 5 taalerin sakot juopumuksesta. (OMA KRO I 1763 ICa:5, 275–276, 278–286.)

Tässä artikkelissa tarkastellaan 1700-luvun lopun suomalaista taikuuden harjoittamista ja sille tyypillistä piirrettä: hautausmailla tehtyjä taikoja. Tämä piirre on uusi verrattuna 1500- ja 1600-luvun suomalaisiin noituus- ja taikusoikeudenkäynteihin. Hautausmaiden taikuutta tarkastellaan Pohjois-Pohjanmaan ja Kainuun alioikeuksien tuomiokirjoissa esiintyvien taikusoikeudenkäyntien avulla, joita on yhteensä 48 kappaletta vuosilta 1754–1800. Hautausmailla tehtyjä taikoja käsiteltiin niistä 37 oikeudenkäynnissä. Määrä on suuri, sillä vastaavanlaisia tapauksia ei esiinny aiempien vuosisatojen oikeudenkäyntiaineistossa.

Tarkastelun kohteena ovat erityisesti hautausmaataiat, joita tehtiin sairauden parantamiseksi ja varastetun esineen takaisin saamiseksi. Hautausmaataikoja analysoidaan lähdeaineistosta löytyneiden taikatekojen kuvausten kautta sitomalla ne kontekstiinsa tutkimuskirjallisuuden avulla. Taikuuden harjoittamista ja taikoja

tarkastellaan aikakauden ihmisten näkökulmasta, muun muassa kansanperinteeseen liittyvien uskomusten kautta. Artikkelin päätehtävänä on analysoida syitä, miksi taikoja tehtiin juuri hautausmaalla tarkastellen myös hautausmaata sekä siihen liittyviä käsityksiä ja normeja.

Mitä taikuus on ja miten sitä on tutkittu?

Taikuus on tutkijoiden luoma yläkäsite. Aikalaisten kielessä ei esiintynyt sanaa taikuus, vaan he käyttivät termiä *widskepelse* eli taikausko (Ganander 1997 [1786] 3:108, 942; Lampén 1978, 804). Termin alle asetettiin erilaisia riittiteknikoita kuten signeri eli sanamagia, loitsiminen, *löjveri* eli esineellinen magia ja taikojen tekeminen. (Eilola 2003, 56; Oja 1999, 21–23, 63.) Termiä taikausko käytettiin oikeuden ja lainsäädännön kielessä: kaikki taikuudesta ilmiannetut oli varsinaisesti ilmiannettu taikauskon harjoittamisesta. Taikausko on hengellinen yläkäsite, joka kuvaa esivallan ja eliitin suhtautumista tekoihin, jotka olivat heidän tekemiensä määrittelyjen mukaan kristillisen uskon vastaisia (esim. Laasonen 1991, 186–190). Ilmiön tutkimuksessa on kuitenkin yleisesti käytetty taikauskon sijasta termiä taikuus. Myös itse käytän termiä taikuus eräänlaisena yläkäsitteenä kuvaamaan taikatekoja.

Taikuus oli maagista toimintaa, jolla pyrittiin saamaan aikaan hyvää. Taikuus oli arkipäiväistä ja osa ihmisen elämän kokonaisvaltaista rituaalista ajattelua. Kuka tahansa saattoi tehdä taikoja, missä tilanteessa tahansa, mutta myös erilaisiin riittiekspertteihin eli tietäjiin tai taikoihin turvauduttiin. Yleisesti ottaen taikuus oli hyvää, mutta joissain tilanteissa se voitiin tulkita kielletyksi tai pahaksi. Esimerkiksi toimet, joilla pyrittiin oman onnen kasvattamiseen muiden onnen kustannuksella, voitiin tulkita vahingoittaviksi tai jopa noituudeksi. Noituus on määritelty yliluonnollisen kanssa toimimiseksi pahan päämäärän saavuttamiseksi, käsittäen myös supranormaalien pahan kanssa toimimisen. (Esim. Eilola 2003, 56–124; Nenonen 1992, 39–50, 58–72; Stark-Arola 1998, 112–117; Sörlin 1993, 123–127, 130–151; Virtanen 1988, 249–256.) Taikuuden ja noituuden avulla voitiin tehdä sekä hyvää että pahaa. Aikalaisten tilannekohtaiset tulkinnat ja tekijän vaikuttimet teon taustalla ovat määrittäneet sen, miten teko on tulkittu, ja miten sitä on käsitelty oikeusistuimissa ja yhteisössä.

Noituus ja taikuus ovat olleet tutkijoiden mielenkiinnon kohteena pitkään. Aihealuetta ovat tutkineet niin historioitsijat kuin perinteentutkijat, erilaisista näkökulmista ja lähtökohdista käsin. Tutkimuksissa on tarkasteltu noituutta ja taikuutta sekä historiallisella ajalla että nyky-yhteiskunnassa. Tulokset ovat vaihdelleet tutkimusajankohdasta, näkökulmasta, lähteistä sekä lähestymistavoista riippuen. Hyvää ja pahaa tarkoittavan maagisen toiminnan tutkiminen on tuottanut tietoa menneisyyden ihmisen mentaliteetista ja maailmankuvasta, siitä miksi ihmiset uskoivat voivansa vaikuttaa asioihin yliluonnollisen avulla. Noituuden ja taikuuden eri ilmentymiä on tulkittu niin esivallan kuin kansan näkökulmista, taloudellisten ja sosiaalisten syiden kautta sekä erilaisten ihmiselämän rajanvetojen avulla.

Suomessa aihetta on tutkittu 1500- ja 1600-lukujen noituus- ja taikusoikeudenkäyntien kautta sekä 1800- ja 1900-lukujen taikuutta kansanperinteen

avulla. Väliin jäävää vuosisataa on tarkasteltu muutamissa tutkimuksissa ja artikkeleissa sekä erityisesti paikallishistorioissa (esim. Halila 1954; Heikkinen 1971; Nenonen 1992), mutta laajaa systemaattista tutkimusta 1700-luvulta ei ole tehty (vrt. Tittonen 2007 [online]). Noituuden tai taikuuden tutkimista 1700-luvun jälkipuoliskolta ei ole kuitenkaan sivuutettu sen vuoksi, että olisi oletettu, ettei aikakaudelta ole löydettävissä tapauksia. Tutkimatta jättäminen on johtunut muun muassa lähdeaineiston ongelmien – konseptituomiokirjojen vaikeaselkoisuuden – lisäksi keskittymisestä noitasapatti- ja paholaisliittotapauksiin (Nenonen 2006, 223–225). Taikuuteen liittyvää perinneaineistoa on jonkin verran saatavilla 1700-luvun osalta: aikalaiskuvauksia kansan tavoista (esim. Ganander 1997 [1786]) ja aikakaudella kerättyä kansanrunoutta. Näitä aineistoja on tarkasteltu osana suomalaista kansanperinnettä muun muassa sen jatkuvuutta tarkasteltaessa (esim. Siikala 1994). Kansainvälisellä tutkimuskentällä on tutkittu myös 1500- ja 1600-lukujen suurten noitusprosessien jälkeisiä aikoja. Noitus- ja taikusoikeudenkäyntejä on tutkittu eri puolilta Eurooppaa 1700- ja 1800-luvuilta. Erityisesti tutkimuksessa on tullut esille yksittäisiä noitusosoikeudenkäyntejä (esim. Tegler-Jerselius 2003; Särman 1996), mutta myös ilmiöön liittyviä muita rikoksia kuten syytteitä murhista noitauittoihin [2] liittyen (Davies 1999) on tutkittu.

Kotimainen noituuden ja taikuuden tutkimus on tarkastellut aihealuetta monipuolisesti ja poikkitieteellisesti. Niin perinteen- kuin historian tutkijat ovat hyödyntäneet omien lähdeaineistojensa tukena eri alojen tutkimuskirjallisuutta, jolloin suomalainen noituuden ja taikuuden tutkimus on muodostunut hyvin laaja-alaiseksi. Eri alojen tutkimusta yhdistämällä suomalaiset tutkijat ovat pystyneet luomaan selkeän kuvan siitä, mitä noitus ja taikuus merkitsivät aikalaisille, ja kuinka siihen suhtauduttiin eri aikoina.

Perinteentutkimus on käyttänyt lähteinään kansanperinteen eri muotoja, kuten loitsuja ja kansanlauluja, mutta myös sanomalehtiä tai kirjallisuutta (esim. Apo 1995; Siikala 1994; Stark 2006). Historiantutkijoiden käyttämä lähteistö on ollut toisenlaista. He ovat perinteisesti käyttäneet maallisen ja hengellisen esivallan tuottamia asiakirjoja, kuten rippikirjoja, mutta erityisesti oikeuden pöytäkirjoja, jotka ovat olleet hyvin antoisia tutkimukselle. Oikeuslähteen avulla on voitu tarkastella niin rahvaan kuin esivallan suhtautumista noituuteen ja taikuuteen. (Esim. Eilola 2003; Heikkinen 1969; Nenonen 1992.)

Taikuuden harjoittaminen oli rangaistava rikos Ruotsin valtakunnassa jo laajojen noitusosoikeudenkäyntien aikaan 1500- ja 1600-luvuilla. Lainsäädännön mukaan noituudesta voitiin langettaa kuolemantuomio tai sakkoja, mutta sakkotuomion saattoi saada myös taikuuden harjoittamisesta. Noituudesta säädettyjä lakeja sovellettiin oikeudessa, jolloin taikuudesta oli mahdollista saada yhtä ankaran rangaistuksen kuin noituudesta. (Björne 1999; Eilola 2003, 55–56; Karonen 1999, 247; Nenonen 1992, 264–268; Sörlin 1993, 43.) Taikuuden harjoittaminen kriminalisoitiin erinäisillä asetuksilla jo 1600-luvun lopulla, kuten vuoden 1686 asetuksella vala- ja sapattirikoksesta (Kircko-Laki ja Ordningi 1986 [1686], 66). Taikuuden harjoittaminen kriminalisoitiin varsinaisella lailla vuoden 1734 yleisen lain myötä. Vuonna 1736 voimaan tulleen lain mukaan taikuudesta saattoi saada sakkotuomion. Noitus säilyi virallisissa normeissa kuoleamalla rangaistavana rikoksena vuoteen

1779 asti. (Sveriges Rikes Lag 1984 [1734], 126, 264.) Taikuudesta eli tietäjyyden tai loitsimisen harjoittamisesta saattoi saada sakkorangaistuksen vielä vuoteen 1998 asti, jolloin rikoslain 42. luvun 8. pykälä kumottiin (Suomen säädöskokoelma 1999, 1616). [3]

Oikeudellisen lähteen käyttöä mentaliteettien ja kansanuskomusten tutkimuksessa on arvioitu aikaisemmassa tutkimuksessa. Historiantutkimuksessa on huomioitu oikeudellisen lähteen käyttöön liittyviä ongelmia. Tuomiokirjat olivat maallisen esivallan tuottama lähde, joka palveli oikeuslaitoksen tarkoituksia. Kansan näkemykset ja uskomukset eivät tällöin välity suoraan tutkijalle. Tuomiokirjat kuitenkin kuvastavat taustalla olevaa maailmankuvaa ja aikaisten käsityksiä taikuudesta ja yliluonnollisesta. Tutkijat ovatkin huomauttaneet olennaisen seikan: tuomiokirjoihin kirjatut asiat olivat todellisuutta aikalaisille. (Esim. Eilola 2003, 40–45; Koskivirta 2001, 25; ks. myös Karonen 2007.) Oikeudenkäyntipöytäkirjaan kirjattua tapahtumakuvausta voidaan pitää uskottavana kertomuksena taikateon tekemisestä ja siihen liittyneistä taustatekijöistä. Artikkelia varten käytetyt Pohjois-Pohjanmaan ja Kainuun alioikeuksien konseptituomiokirjat [4] osoittautuivat vaikeaselkoisuudestaan huolimatta hedelmälliseksi lähteeksi taikuuden tutkimisessa. Tarkat kuvaukset taikateon olosuhteista, lausutuista loitsuista ja taikateon tekemiseen johtaneista syistä mahdollistavat taikuuden ja siihen liittyvien käsitysten analysoinnin.

Hautausmaan taikoja – kirkkoväen voimaan luotettiin

Aineistoni mukaan hautausmaalla taiottiin pääosin varastetun tai kadonneen tavaran takaisin hankkimiseksi (12 tapausta) ja sairauden parantamiseksi (15 tapausta). Lisäksi taikoja tehtiin omaisuuden suojelemiseksi, onnen lisäämiseksi ja toisen henkilön vahingoittamiseksi. Erityisesti 1500- ja 1600-lukua koskevissa tutkimuksissa täysin samanlaisia taikoja ei ole havaittu. Aiemmin hyödynnettiin ruumiita lähinnä siten, että esimerkiksi teloitetuilta rikollisilta otettuja ruumiinosia käytettiin taioissa tai oppineet nekromantikot – kuolleiden esiin manaajat – manasivat henkiä avukseen. (Heikkinen 1969, 27–34; Eilola 2003, 56.) Myöhemmältä ajalta kerätystä kansanperinteestä löytyy viitteitä hautausmaan roolista taikojen teossa. Esimerkiksi uskomustarinoiden sisältämät maininnat kalman tai hautausmaan mullan hyödyntämisestä taikuuteen tai noituuteen ovat tärkeitä hautausmaan taikojen analysoinnin osalta, erityisesti tulkittaessa taikoja osana ihmisten maailmankuvaa ja arkea. (Esim. Klemettinen 1997; Koski 2003 [online]; Koski 2007.)

Kirkkomaalla tai hautausmaalla tehtyihin taikoihin liittyy usko ja luottaminen kirkkoväkeen ja sen voimaan. Kirkkoväellä tarkoitettiin hautausmaan väkeä eli kirkkomaalle haudattuja kuolleita ihmisiä. Kirkkoväen käsitettiin olevan joukko, joka asusti kirkossa tai hautausmaalla, mutta se oli myös voima, joka saattoi tarttua muun muassa hautausmaan mullan välityksellä. (Koski 2003 [online].) Kirkkoväen uskottiin nousevan haudoistaan eräänlaisina haamuina kerran vuodessa. Lisäksi kirkkoväen uskottiin voivan kiusata ihmistä, jos tämä oli häirinnyt niitä kirkkomaalla. Kirkkoväki oli yksi voimakkaimmista ja pelätyimmistä voimista, jota saattoi käyttää avukseen. (Ks. esim. Klemettinen 1997; Siikala 1994; Virtanen 1988.)

Vainajala- ja vainaja-käsitykset ovat olennainen osa suomalaista kansanuskoa ja -perinnettä. Suomessa erilaiset vainajala-käsitykset elivät pitkään rinnakkaisina muokaten kansanomaisia vainajiin liittyviä uskomuksia. Erityisesti lähivainajalaan liittyvät uskomukset kalmistoista kuolleiden kylinä, joissa vainajien voimaan saattoi turvautua, ovat vaikuttaneet käsityksiin vainajista. Niiden uskottiin suojelevan ja valvovan jälkeläisiään, ja suvun esi-isiltä saatettiin pyytää tietoja ja apua eri tilanteissa. Erilaisten riittien ja muistamisten avulla pyrittiinkin varmistamaan vainajien suopeus. Tuonpuoleisen voimien hyödyntäminen ja tuki mahdollistivat menestykselliset toimet riitissä eli esimerkiksi parantamisen onnistumisen. (Kempinen 1967, 11; Klemettinen 1997, 109; Koski 2007; Siikala 1994, 104–166, 181–186.)

Kirkkoväkeen ja vainajiin liittyvät myös käsitykset ja uskomukset kalmasta. Kalma – kuolleen haju, eri ruumiinosat ja ruumiin kanssa kosketuksissa olleet esineet ja aineet – oli vaarallinen voima. Kalma on käsitetty kuoleman voiman lisäksi kirkkoväen kaltaisena joukkona. Kalmaan liittyvien käsitysten onkin nähty sekoittuneen kirkkoväkeen liittyvien käsitysten kanssa. Kalman hyödyntäminen maagisessa toiminnassa oli mahdollista kaikille, ei vain erilaisille riittieksperteille, jos hallitsi rituaaliset käytänteet. Tämä tarkoitti esimerkiksi kalman väen nostattamista avukseen hautausmaalla tapahtuneiden rituaalien mukaan. (Klemettinen 1997, 109–111; Koski 2003 [online]; Koski 2007, 114–116.)

Koska vainajien uskottiin olevan ruumiillisesti läsnä haudoissaan, vainajia uskottiin voitavan ”herättää” avun tai tietojen pyytämiseksi (Siikala 1994, 181–186). Kristillistymisen myötä yhteisön lähivainajalassa eli hautausmaalla elävää vainajien joukkoa alettiin kutsua kirkkoväeksi. Erityisesti voiman kaltaisen kirkkoväen avulla uskottiin voitavan aiheuttaa ja parantaa erilaisia sairauksia, myös kirkkoväen aiheuttamia. Sairauksia saattoi saada kirkkoväen ”tarttuessa” ihmiseen esimerkiksi silloin kun kirkkoväen alueella toimittiin väärin. Vainajat rankaisivat hautausmaan häiritsijää aiheuttamalla ”kirkkoväen vaivoja”, jolloin ihminen näki kirkkoväkeä valveilla tai unissaan. (Klemettinen 1997, 104–111; Koski 2003; Siikala 1994, 111, 118, 131–132, 182; Virtanen 1988, 269–272.) Aineistossa on kiintoina esimerkki kirkkoväen vaivojen poistamiseksi tehdystä taiasta. Ängesleväläinen torppari Aatami Väänänen oli mennyt eräänä yönä Tyrnävän kirkon kirkkomaalle tarkoituksenaan ajaa pois häntä vaivaava kirkkoväki. Väänänen kertoi väen vaivaavan häntä jokainen yö siten, että hän näki elävät ja kuolleet. Hän myös kertoi kuulleensa lapsuudessaan, että sellaisen väen vaivatessa tuli ajaa hevosella ja reellä kerran kirkon tai muun jumalanpalveluksen pitopaikan ympäri ja häipyä nopeasti paikalta. Kuitenkin läsnä olleiden Pertti Nopan ja Juhani Kirstinän mukaan Väänänen ei ollut tehnyt näin, vaan oli mennyt jalan kirkolle ja asettunut makaamaan papinovelille (*prästdörren*) kirkon itäisellä kulmalla. Myöhemmin Väänänen oli kertonut kaatuneensa maahan kirkkoväen voimasta. Taika ei ollut kuitenkaan tehonnut, sillä seuraavana päivänä Väänänen oli ollut edelleen sairas. (OMA Liminka tk 1760 Oulu 187, 69-76v.)

Suomalaiseen kansanuskoon kuuluvien tautikäsitteiden mukaan taikuuden avulla haettiin parannusta erityisesti tauteihin, jotka olivat yliluonnollisesti aiheutuneita. Sairauden parantaminen taikakeinoin oli kansan silmissä hyväksyttyä: erilaisiin tietäjiin ja parantajiin turvaututtiin kun muut parannuskeinot eivät toimineet.

Kansanlääkinnässä käytetyt keinot eivät tehonneet yliluonnollisiin sairauksiin eivätkä taikakeinot välttämättä tehonneet tavallisiin sairauksiin. Kuitenkin taikuuden avulla pyrittiin parantamaan sekä tavallisia että yliluonnollisesti aiheutuneita sairauksia. Yliluonnollisesti aiheutuneiden sairauksien kohdalla oli tärkeintä sairauden alkuperän tunteminen parantamisen onnistumiseksi, kuten Väänäsen sairaudessa. Parantamisen yhteydessä hyödynnettiin erilaisia loitsuja, riittejä ja rituaaleja menestyksellisen parantumisen takaamiseksi. (Ks. esim. Rautavaara 1983, 55–59; Siikala 1994, 76–83; Vaskilampi 1983, 61–67.)

Limingan kesä- ja syyskäräjillä vuonna 1785 käsiteltiin tapausta, jossa ruumisarkku oli heitetty Tyrnävän jokeen. Nimismies ilmiantoi tyrnäväläisen torpparin Henri Suorsan ja talonpojan pojan Iisakki Klemetinpoika Palon taikuuden harjoittamisesta Tyrnävän kirkkomaalla 12.6.1785. Nimismiehen mukaan Suorsa ja Palo olivat kaivaneet auki lapsen haudan, jonka jälkeen he olivat irrottaneet lapsen ruumiilta pään ja heittäneet pään sekä arkun jokeen. Suorsa kiisti haudankaivuun, mutta kertoi olleensa kirkkomaalla parantamassa Nils Pertinpoika Larista kirkkoväen vaivoista. Hän kertoi pesseensä Nilsin vedellä, jonka jälkeen hän oli mennyt kirkkomaalle heittääkseen veden sinne. Tällöin Iisakki Palo ja renki Juhani Valkonen olivat tulleet häntä vastaan. Palo ja Valkonen kertoivat nähneensä Suorsan heittävän vettä kirkkomaalle, mutta kielsivät nähneensä hänen kaivaneen auki hautaa. Miehet kertoivat seuranneensa Suorsaa kirkkomaalle, minkä vuoksi heidät nähtiin Suorsan seurassa. Nimismiehen esittämät todistajat kuitenkin kertoivat nähneensä Suorsan, Palon ja Valkosen menneen luutaloon ja ottaneen sieltä käärinliinan, jonka Suorsa oli repinyt palasiksi ja heittänyt pois. (OMA Liminka sk 1785 Oulu: 237, 142–148v.) Luutalo eli *benhuset* oli kirkkomaalla oleva rakennus, jossa säilytettiin luita, jotka oli otettu pois kirkon lattian alta olevista haudoista. Luita siirrettiin luutaloon lattian alta hautojen tilan puutteen vuoksi. Nämä rakennukset tunnettiin myös *ossuariumina* keskiajalla, jolloin niitä käytettiin odotustilana ruumiille tai luille, jotka odottivat hautausta. Luutaloja käytettiin vielä 1700-luvun lopulla joissain seurakunnissa. (KHL Band XIII, 48–49; Jokipii 2001, 44; Talve 1988, 9.) Todistajien mukaan Suorsa oli heittänyt jokeen lapsen arkun lukon, kannen ja mahdollisesti koko arkun. Lisäksi Suorsalla kerrottiin olleen hallussaan ruumiin sormia, vaikka niitä ei kukaan ollut nähnyt. Suorsa, Palo ja Valkonen olivat todistajien mukaan juovuksissa tapahtumaaikana. Lopulta Suorsa tunnusti ottaneensa luutalosta käärinliinan ja arkun kannen, mutta kertoi oikeudelle, ettei ottanut niitä missään taikomistarkoituksessa. Suorsalle langetettiin sakot taikuuden harjoittamisesta ja Palo sekä Valkonen saivat sakot osallisuudesta taikuuden harjoittamiseen. (OMA Liminka sk 1785 Oulu: 237, 142–148v.)

Suorsan tekemä taika ei ollut ainoa tutkittujen tapausten joukossa. Myös renki Hannu Tikka kertoi käyttäneensä samaa taikaa parantaessaan sotilas Erik Gyllin sairasta lasta. Kirkkoväki oli aiheuttanut sairauden lapsen syödessä marjoja kirkkomaalta. Tikka oli pessyt lapsen ja tämän jälkeen vienyt pesuveden kirkkomaalle heittääkseen sen sinne. (OMA Oulu ja Hailuoto sk 1760 Oulu: 12, 250–257; tk 1761 Oulu: 13, 173–180v.) Tautikäsitysten ja kosketusmagian mukaan tauti saattoi tarttua ihmiseen jostain esineestä, toisesta ihmisestä tai sen saattoi aiheuttaa yliluonnollinen toimija. Kirkkomaalta saatu vainajien aiheuttama tauti tuli ajaa pois alkuperäisessä paikassaan. Kirkkoväen vaivat voitiin parantaa palauttamalla tauti takaisin aiheuttajalleen

tietämällä taudin alkuperän. ”Siirrännäisen” avulla tai suorittamalla parannusriitin taudin aiheuttaneella paikalla sairaus palautui aiheuttajansa vaivoiksi. (Ks. Siikala 1994, 153–158.)

Suorsan ja Tikan tapauksissa sairauden parantamiseen liittyy piirteitä, joita oli uskomuksissa ja kansanlääkinnässä. Sairas ihminen pestiin vedellä ja tämän jälkeen vesi vietiin paikkaan, mistä taudin uskottiin olevan peräisin. Kun vesi päätyi alkuperäiselle paikalle, tauti poistui ihmisestä. Sairauksia saatettiin siirtää myös leipään, joka kuljetettiin siirron jälkeen hävitettäväksi. Sairauden siirtämisen myötä siitä uskottiin päästävän eroon, eikä sen uskottu enää palaavan. Taudin manaaminen ja siirto pois uhrista olivat merkittävä osa parannusriittä. (Eilola 2003, 65–67; Siikala 1994, 83–86, 153–166, 187–189.) Suorsan ja Tikan tekemässä parantamisrituaalissa oli tärkeää yhdistellä eri toimia parantamisen onnistumiseksi: sairauden alkuperän tunteminen (kirkkoväki), riitti (peseminen) ja taudin palauttaminen aiheuttajalleen (veden vieminen kirkkomaalle).

Sairauden parantamistapauksiin kuului myös yksi eläimen parantamistapaus, jossa epäiltiin haudankaivuun tapahtuneen sairaan hevosen parantamiseksi (OMA Kemi sk 1793 Kemi:42, 348–349v; Kemi:43, 35–37; 269–271). Hautausmaalla tehtyihin sairauden parantamistapauksiin liittyvät olennaisesti tautikäsitteet, kirkkoväki sekä ruumiin voima taian vahvistajana. Parantamisen tueksi pyrittiin saamaan kirkkoväen voimaa siitä huolimatta, oliko tauti kirkkoväen aiheuttama. Sairauden parantamisen rituaalit olivat lähes samanlaisia koko aineistossa: taika tehtiin joko itselleen tai toisen henkilön hyväksi, ja parantamisen taidot saatiin joko muistitiedon tai opetuksen pohjalta. Lisäksi parantamisessa hyödynnettiin erilaisia rituaaleja, loitsuja ja riittejä parantamisen onnistumiseksi.

Haudankaivuun ja hautausmaalla suoritettujen rituaalien uskottiin tuovan kirkkoväen voiman käyttäjänsä ulottuville (Klemettinen 1997, 104–111; Siikala 1994, 111, 118, 131–132, 182; Virtanen 1988, 269–272). Sairauksien parantamisen ohella kirkkoväen avulla uskottiin myös varastettujen esineiden löytyvän tai palautuvan takaisin paikalleen. Artikkelin alussa esitellyssä Reinikan ja Väisäsen tapauksessa lausuttu loitsu ja lastun ilmaan heittäminen auttoivat kirkkoväen nostattamisessa. Taian mukaan vainajien uskottiin lähtevän seuraamaan lastua ja löytävän paikan, minne Reinikalta varastetut rahat olivat joutuneet. Reinikka oli piilottanut varastettuihin hanskoihinsa verojen maksuun tarkoitettut rahat. (OMA KRO I 1763 Ica:5, 275–276.) Taiassa ilmaan heitetty lastu edusti paikkaa, missä rahat olivat viimeksi olleet.

Pars pro toto-periaatteen mukaan osa edusti kokonaisuutta, ja osassa säilyi kokonaisuuden voima tai sielu. Osan avulla saattoi hallita kokonaisuutta ja päinvastoin. (Klemettinen 1997, 24, 107–111; Siikala 1994, 283; Koski 2003 [online].) Taikatekoon kuului lastujen ottaminen siltä paikalta, mistä rahat oli varastettu. Tällöin lastu edusti sitä kokonaisuutta, missä varkaus oli tehty. Samalla se toimi johtolankana, jota kirkkoväki seurasi tunnistaakseen rahat ja niiden olinpaikan (Kuusi 1985, 28). Myös muissa varkauden selvittämistapauksissa käytettiin lastuja. Varcauden tapahtumapaikalta otettuja lastuja muun muassa kiinnitettiin kirkonkelloihin tai ruumiin kaulan ympärille tai suuhun.

Varastettua tavaraa uskottiin voitavan hankkia takaisin myös kirkon kelloja tai itse kirkkoa koskettamalla. Kosketusmagian periaatteiden mukaan koskettaminen vaikutti taian onnistumiseen. Esineessä tai olennessa oleva väki saattoi siirtyä kosketuksen kautta. Väki säilyi myös esineen osassa irrottamisen jälkeen. (Kuusi 1985, 22–44; Stark-Arola 1998, 116–117; Virtanen 1988, 249–250.) Koskettamalla pyhitettyä esinettä varastetun esineen paikalta otettu toinen esine tai lastu sai osan pyhitetyn esineen voimaa. Samalla tavoin kosketus toimi myös parantamistapauksissa. Kirkkoväen voima säilyi esimerkiksi ruumiin kanssa kosketuksissa olleessa arkun naulassa. Paltamolainen Antti Rautio oli pyrkinyt parantamaan hammassärkynsä kaivamalla arkun ylös ja ottamalla ruumiilta hampaan tai arkusta naulan kaivaakseen sillä kipeää hammastaan (OMA Paltamo sk 1763 Kajaani:10, 302-305v). Vainajan kanssa kosketuksissa olleissa esineissä uskottiin olevan vainajan väkeä, jonka avulla sairauksia voitiin parantaa (Kempainen 1967, 29–31; vrt. kalma).

Parantamisessa ja varkauksien selvittämisessä on yhtenäisiä piirteitä: parantamisen tavoin selvitykset tehtiin kirkkomaalla, muun muassa hautoja kaivaen ja kirkonkelloa koskettamalla. Lisäksi varkauksien selvittäminen kirkkomaalla on uusi piirre taikuuden harjoittamisessa. Aikaisemman tutkimuksen mukaan varkauksia selvitettiin 1500- ja 1600-luvuilla esimerkiksi seulomisen avulla. Seulaan asetetun virsikirjan avulla voitiin määrittää kuka tai missä varas oli. Muutenkin kristillisiä sanoja ja esineitä hyödynnettiin sata vuotta aiemmin varkaiden paljastamisen yhteydessä. (Eilola 2003, 60–63.) Kuitenkaan kirkkomaita ei tiedetä hyödynnetyn samalla tavoin kuin 1700-luvun lopulla.

Pyhä ja julkinen kirkkoma

Erilaisten kansanomaisten käsitysten ja uskomusten lisäksi taikojen tekemiseen kirkkomaalla vaikutti kirkon ja sitä ympäröivän maan pyhyys. Pyhän attribuutilla viitataan niin paikkaan, aikaan kuin henkilöihin ja rakennuksiin. Pyhä määrittää myös arvoja ja asenteita, joiden mukaan on luotu käyttäytymisnormit suhteessa pyhiin aikoihin ja paikkoihin. Pyhä käsitetään kielletyksi, jonka kanssa toimiessa pitää noudattaa tiettyjä normeja. Pyhästä on muodostunut myös kielellinen ilmaisu. Pyhä paikka käsitetään jumalan aktiivisen voiman ja vallan alueeksi, jolla oli tietyt rajat. Rajojen sisäpuolella ovat toimijat määriteltiin hyväksi ja puhtaiksi, kun taas rajojen ulkopuoliset toimijat käsitettiin saastaisiksi ja pahoiksi. Kristillistymisen myötä pyhän määreellä rajattiin erilleen kirkko ja sen ympäröivät alueet sekä ihmisen asuttaman alueen keskus. (Anttonen 1996, 14, 42–45, 92, 122–125; Eilola 2003, 73–75.) Esikristillinen käsite pyhästä oli ambivalentti: pyhissä asioissa oli mukana myös vaaran aspekti. Pyhä saattoi olla saastaista ja kiellettyä, mutta samalla arvokasta. Kristinuskossa pyhää ei käsitetty samalla tavoin: pyhä oli arvokasta ja hyvää. Pahat voimat erotettiin pyhästä vaarallisina, ja niiden kanssa toimimista piti välttää. (Anttonen 1996, 44, 122–125; Koski 2003 [online].)

Pyhän käsitteeseen liittyvät normitukset vaikuttivat ihmisten ja esineiden pyhittämisen sekä erityisesti katolisuuteen kuuluneiden siunaamisen, pyhimyskultin ja ehtoollisen käsittämiseen mystisinä, Jumalan yliluonnollisen voiman tapahtumina. Varsinkin ehtoollisen metafora koettiin konkreettisesti: ehtoollisleivän ja -viinin todella uskottiin

muuttuvan Jeesuksen ruumiiksi ja vereksi. Niiden käsitettiin olevan voimakkaita, joten niitä saattoi hyödyntää myös taikuuteen. (Anttonen 1996, 98; Nenonen 2006, 149–150.) Kristilliset auttajat tulivat hiljalleen vanhojen supranormaalien olentojen rinnalle taikojen vahvistajiksi. Myös ylikuonnolliseksi käsitetyt kirkon sakramentit vaikuttivat kristillisten rituaalien käyttämiseen taikojen apuna.

Kirkkomaa käsitettiin tilaksi, jonka sisällä sijaitsivat tuonpuoleinen ja sen voimat. Kristinuskon saapumisen myötä erityisesti läntisessä Suomessa esikristilliset kalmistot muuttuivat hiljalleen kristillisiksi hautausmaiksi, kun kristillisiä vainajia alettiin haudata vanhoihin kalmistoihin. Esikristilliset hautaukset olivat aina asuinpaikkojen läheisyydessä, jolloin lähivainajalassa sijaitsevien esi-isien apuun voitiin turvautua. Katolinen kirkko sulautti vanhat kulttipaikat ja tavat osaksi omaa järjestelmänsä. Kirkkoja pystytettiin keskelle kalmistoja tai niiden läheisyyteen, jolloin esikristillisestä kalmistosta tuli kristillinen kirkkomaa. (Purhonen 1998, 31, 128; Rimpiläinen 1971, 32; Talve 1988, 5; Vilkuna 1992, 161.)

Kirkkomaa erotettiin muusta alueesta useimmiten aidalla, jolloin sen pyhyttä korostettiin. Pyhänä tilana kirkko ja sen alueet oli erotettu muusta kyläyhteisöstä. Aidatun alueen käsitettiin toimivan myös rajana elävien ja kuolleiden välillä: erillistä vainajilta suojautumista ei tarvittu toisin kuin ennen. Erilaiset riitit ja rituaalit kuten itäsuomalaiset vainajien karsikot jäivät hiljalleen pois keinona suojautua vainajien voimalta ja mahdolliselta kotiin paluulta (Vilkuna 1992). Aidalla rajattu kirkko ja kirkkomaa käsitettiin pyhinä alueina, joiden sisällä vainajat pysyivät.

Hautausmaan erottaminen pyhäksi alueeksi sekä hautaustavat vaikuttivat myös kuolemaan ja vainajiin liittyviin käsityksiin. Katolisen kirkon hautauksessa olivat olennaisia kuolemaan liittyvät käsitykset: kuoleman jälkeen ihminen pääsi taivaaseen, joutui helvettiin tai kiirastuleen. (Rimpiläinen 1971, 15–73.) Elävien toimet kuolleiden sielujen puolesta, erilaiset messut ja muistamiset, auttoivat sieluja tuonpuoleisessa ja säilyttivät linkin elävien ja kuolleiden välillä. Kuolleiden ja elävien läheinen suhde säilyi osana ihmisen elämää (Rimpiläinen 1971, 15–73; Gonzáles 2005 [online]). Uskonpuhdistuksen myötä luterilaisen kirkon tavoitteisiin kuului kansan opetustyön ohella hautauksen yksinkertaistaminen sekä kansan tapojen riisuminen. Kuolemaan ja tuonpuoleiseen liittyvät käsitykset muuttuivat luterilaisuuden korostaessa kuolleiden odottavan viimeistä tuomiota ja sitä, etteivät elävät voineet tehdä mitään vainajien puolesta. (Rimpiläinen 1971, 76–128.) Ihmisten suhde vainajiin muuttui, kun uskottiin, että ruumis odotti nukkuen haudassaan. Kansa uskoi, että hautaan jäi toimintakykyinen vainaja, joka saattoi jopa palata kotiin (Vilkuna 1992, 121). Tämä vaikutti myös siihen, että ruumista tuli suojella: vain koskematon ruumis saattoi nousta viimeisellä ehtoollisella tapaamaan Jumalaa (Gonzáles 2005 [online]). Luterilaisuuden myötä kiirastulioppi hylättiin ja hautauksesta tuli eläville muistutus ja todistus ylösnousemuksesta (Rimpiläinen 1971, 76–128).

Hautauksen ja hautausmaan pyhyden vaikutus kuolemaan liittyviin käsityksiin on mahdollisesti muokannut myös hautausmaahan liittyviä käsityksiä. Kirkko ja sen alueet olivat pyhiä paikkoja, joissa tuli käyttäytyä tiettyjen normien mukaan. Kristinuskoko muutti ihmisen suhdetta vainajiin erottamalla hautausmaan muusta

yhteisöstä, mutta usko vainajiin supranormaalina auttajana ei muuttunut. Vainajien puoleen käännyttiin edelleen, erityisesti kriisien kohdatessa. Syvään juurtunut kansanusko ja käsitykset kuoleman jälkeisestä olotilasta pitivät yllä vanhoja vainajiin liittyviä käsityksiä. Kristillisen uskon käsityksistä huolimatta usko kirkkoväen apuun ei horjunut.

Tuomittavaa käytöstä kirkkomaalla

Hautausmaataikuuden kohdalla on huomioitava myös kirkkoihin ja hautausmaihin liittynyt lainsäädäntö, sillä maallisen esivallan rooli kristillisen uskon puolustajana vaikutti myös siihen, miten hautausmaalla toimimiseen suhtauduttiin. Kirkko alueineen ja rakennuksineen oli pyhän tilan lisäksi julkinen tila, jossa käyttäytymistä valvottiin. Myös kirkkoon kuuluvia alueita valvottiin: poikkeava käyttäytyminen huomioitiin välittömästi, ja rikollinen toiminta annettiin esivallan tietoon. Julkisten alueiden valvonnan kohdalla sivilisoimisprosessin ja yhteisön kollektiivisuuden on nähty vaikuttaneen tiloissa tapahtuneen kontrollin tiukentumiseen. Julkiset tilat haluttiin puhdistaa kaikenlaisesta siveettömästä toiminnasta. (Vilkuna 1995.)

Maalliset tuomioistuimet ryhtyivät tuomitsemaan kristinuskon vastaisia rikoksia vuoden 1686 kirkkolain myötä. Tällöin maallisesta esivallasta tuli valtakunnan virallisen uskon puolustaja (Kircko-Laki ja Ordningi 1986 [1686]; Leino 2002). Taikuudesta säädetyn virallisen normin lisäksi kirkkorauha suojasi kirkkomaan ja siihen kuuluvia rakennuksia vuoden 1734 yleisen lain myötä. Rauhan rikkomisesta eli sopimattomasta käytöksestä kirkon alueella saattoi saada sakkorangaistuksen. (Sveriges Rikes Lag 1984 [1734], 139.)

Myös kirkkovarkaus oli sanktioitu ankarin rangaistuksin, sillä se oli yksi pahimpia varkausrikoksia Ruotsin valtakunnassa (Modée 1746, 1339). Esimerkiksi haudan kaivaminen ruumiilta varastamiseksi tai varkaus luutalosta määriteltiin virallisissa normeissa kirkkovarkaudeksi. Rikoksesta saattoi saada hirttotuomion, jos varastetun tavaran arvo ylitti sata taaleria. Muutoin langetettiin sakkotuomio (Sveriges Rikes Lag 1984 [1734], 163). Muuttuneet käsitykset kuolemasta ja ruumiista ovat mahdollisesti vaikuttaneet myös hautausmaihin liittyvään lainsäädäntöön. Ruumin suojeleminen ja koskemattomuuden takaaminen ruumiin ylös nousemiseksi (esim. Gonzáles 2005 [online]) on mahdollisesti johtanut siihen, että ruumiin häirinnästä on voinut saada hyvinkin ankaran rangaistuksen.

Ankara suhtautuminen kristilliseen uskoon kohdistuneisiin rikoksiin näkyy vuoden 1734 yleisessä laissa: Jumalaa ja kristinuskoa vastaan tehdyt rikokset olivat raskaimmasta päästä. Raamatun säädökset otettiin vuonna 1608 Ruotsin valtakunnan lainsäädännön pohjaksi, kun kuningas Kristofferin maanlaki vuodelta 1422 painettiin uudelleen. Tällöin esimerkiksi uskonto- ja siveellisyyserikoksiin suhtautuminen kiristyi. Raamatun laki oli pohjana myös uudessa yleisessä laissa vuonna 1734. (Esim. Björne 1999; Karonen 1999, 247.) Kristinuskon puolustajan roolissaan esivalta suhtautui tiukasti kristillistä uskoa vastaan kohdistuneisiin rikoksiin. Ankarien rangaistusten avulla pyrittiin ehkäisemään näitä rikoksia ja opettamaan kansaa.

Näiden normien valossa hautausmaiden taikuus on mielenkiintoinen tarkastelun kohde, sillä monen taikateon yhteydessä hautoja kaivettiin tai ruumiita häirittiin eri tavoin. Esimerkiksi Suorsa vei luutalosta käärinliinan, jota hän ei omien sanojensa mukaan aikonut käyttää taikuuteen. Samoin Reinikka ja Väisänen murtautuivat hautaan. Kuitenkaan tällaisia tapauksia ei tuomittu kirkkovarkautena tai -rauhan rikkomisena. Yhdessä tapauksessa haudankaivaminen johti sakkoihin murrosta ja kirkkovarkaudesta, koska syytetyt olivat murtautuneet hautaan ja varastaneet ruumiilta sormuksen, jonka he olivat sittemmin myyneet eteenpäin (OMA Paltamo tk 1760 Kajaani:8, 428v–429v, 568–570v, 578v–582v; tk 1761 Kajaani:9, 12–13v, 14–16, 19–21v, 22–24v). Tapauksessa kaivettiin hautaa sormuksen varastamiseksi eikä taikuuden harjoittamiseksi, jolloin rangaistus annettiin kirkkovarkaudesta.

Maallisen esivallan tuli puuttua uskontoa vastaan tehtyihin rikoksiin ankaralla kädellä. Erilaisia jumalanpilkka- ja kirkkorauhan rikkomistapauksia käsiteltiin hovioikeudessa asti. Näiden ohella taikuustapaukset tuli alistaa hovioikeuden tarkasteluun [5]. Haudankaivuun ja ruumiin häirinnän taustalla olevat syyt vaikuttivat mahdollisesti siihen, miten rikokseen suhtauduttiin oikeudessa. Haudankaivuu tuomittiin taikuuden harjoittamisena, jos tapauksen tutkinnassa havaittiin ruumiita häirityn jossain taikomistarkoituksessa. Rikos voitiin tulkita kirkkovarkaudeksi, jos ruumiilta tai luutalosta varastettiin jotain. Esivallan negatiivinen suhtautuminen taikuuden harjoittamiseen sekä kansantapojen karsiminen ovat mahdollisesti vaikuttaneet siihen, että ruumiiden hyödyntäminen taikuuteen käsiteltiin vakavampana rikoksena kuin niiltä varastaminen. Luterilaisen kirkon toimet kansan sivistämiseksi ovat voineet vaikuttaa normien tulkintaan niin kansan kuin esivallan piirissä (esim. Heininen – Heikkilä 1996; Laasonen 1991). Haudankaivuun merkitys osana taikuuden harjoittamista ei ole vain kirkkoväen voiman ja avun takaaminen tialle. Yleinen suhtautuminen kirkkoon ja kirkkomaahan sekä niillä toimimiseen vaikutti mahdollisesti myös haudankaivuuseen suhtautumiseen. Hautojen kaivaminen mihin tarkoitukseen tahansa oli vastoin kristillistä uskoa ja virallisia normeja.

Taikuuden harjoittamisen kitkeminen oli osa esivallan harjoittamaa kansantapojen kitkemistä kristillisen uskon yhtenäisyyden takaamiseksi. Yksi osa tätä oli kaikenlaisen taikauskon kitkeminen virallisten normien avulla. Lisäksi kirkkoon kuuluvia alueita valvottiin hyvin tarkkaan. Julkisena tilana se oli sekä esivallan että yhteisön kontrollin alaisena. Sopimattomasta käytöksestä jouduttiin tuomioistuimen eteen. Kirkkorauhasta, -varkaudesta tai taikuuden harjoittamisesta annettavista rangaistuksista ja vainajien pelosta huolimatta kirkkomaat toimi taikuuden näyttämönä. Pyhitetty kirkkomaat ja siihen liittyvät voimat olivat olennainen osa taikuutta 1700-luvun lopulla, ja rangaistuksen pelosta huolimatta kirkkomaalla taiottiin.

Kirkkoväkeä ja hautausmaan taikoja – taikuuden harjoittaminen 1700-luvun lopulla

Hautausmaataikuuden taustalla on havaittavissa monia seikkoja, jotka vaikuttivat siihen, miksi taikomisen paikaksi valittiin juuri hautausmaat. Vahvimpina vaikuttajina voidaan pitää kansanuskoon tiukasti kuuluvia käsityksiä ja uskomuksia vainajista ja

kirkkoväestä. Näiden voimien hyödyntäminen taikuuden apuna on selvästi tärkeä osa hautausmailla tehtyjä taikoja. Haudankaivuun tai hautausmaalla tapahtuvan rituaalisen liikkumisen ja loitsinnan uskottiin tuovan kirkkoväen taikateon avuksi. Myös kansan käsitykset tautien alkuperästä, kosketusmagiasta ja yliluonnollisesta vaikuttivat taikuuden harjoittamiseen hautausmailla.

Pyhänä tilana kirkkomaa oli erotettu muusta yhteisöstä fyysisesti aidalla, psyykkisesti käsityksellä pyhästä. Kirkko ja sen alueet olivat siunattuja, vihittyjä alueita, joita kunnioitettiin. Pyhänä tilana hautausmaalla oli voimaa, jota voitiin hyödyntää myös taikuuden harjoittamisessa. Hautaustavat vaikuttivat myös kuolemaan ja vainajiin liittyviin käsityksiin. Katolisen uskon hautaustavoissa korostuivat käsitykset vainajien auttamisesta, kun taas luterilaisessa uskossa hautaus muuttui rituaaliksi eläviä varten. Tällöin myös käsitykset kuolemasta ja vainajista muuttuivat hiljalleen. Kuitenkin vielä 1700-luvun lopulla vainajien voimaan luotettiin sekä hyvässä että pahassa.

Julkisena tilana hautausmaata valvottiin tiukasti. Maallisen esivallan rooli virallisen, kristillisen uskon puolustajana toi kirkkoon ja sen alueisiin sekä uskontoon liittyvät sanktiot osaksi ihmisten arkea. Ruumiiden suojelemiseen suhtauduttiin tiukasti ja niiden koskemattomuus pyrittiin säilyttämään sanktioimalla niiden häirintä. Ankaratkaan rangaistukset eivät estäneet ihmisiä tekemästä taikoja, joissa hyödynnettiin kuolleiden voimia ja ruumiita.

Oikeudenkäynneissä esiintyvät tapahtumakuvaukset kertovat ihmisten käsityksistä taikuuteen liittyen ja tavoista, joilla taikuutta harjoitettiin. Vaikka suurelta osin käsitykset jäävät tutkijan tulkittaviksi, mahdollistaa tapahtumakuvausten yhdistäminen tutkimuskirjallisuuteen taustalla olevien ilmiöiden ja niiden olemuksen esille tuonnin. Erityisesti hautausmaataikuuden osalta kirkkoväkeen ja vainajauskoon liittyvät käsitykset voidaan tulkita myös kontekstoimalla alkuperäislähteestä saatu tieto kansanperinneaineistojen avulla.

Muun muassa rikoslakien muutokset ja maailmankuvan muuttuminen on nähty syinä noituus- ja taikusoikeudenkäyntien loppumiseen. (Esim. Ankarloo – Clark 1999.) Noituus ja taikuus olivat kuitenkin edelleen osa ihmisten arkea 1900-luvulle saakka (ks. esim. Davies 2004 ja Perdiguero 2004). Aineistostani saadut tulokset ovat vahvistaneet aikaisemman tutkimuksen tuloksia mentaliteetin pitkäkestoisuudesta sekä noituuteen ja taikuuteen liittyvien uskomusten elinvoimaisuudesta. Taikusoikeudenkäyntien esiintyminen 1700-luvulla suurten noituusoikeudenkäyntien jälkeen osoittaa, että niin esivalta kuin rahvas uskoivat taikuuden olemassaoloon ja vaikutukseen ihmisen elämässä. Usko yliluonnolliseen eli yhä, eikä noituuden tai taikuuden harjoittamisen kriminalisointi ollut vähentänyt sitä.

Viitteet

[1] Kyseinen lain kohta on vuoden 1734 yleisen lain Missgärnings Balkista eli Pahanteon kaaresta. Tämän virallisen normin mukaan taikuuden harjoittamisesta saattoi saada jopa 40 taalerin sakkotuomion. (Sveriges Rikes Lag 1984 [1734], 126.)

[2] Noitauitto tarkoittaa vesikoetta, joka tehtiin noituudesta epäillylle. Vesikokeessa sidottu henkilö heitettiin järveen: jos hän ei hukkunut tai hän kellui, hän oli noita. (Esim. Davies 1999, 79–119; Heikkinen 1969, 41–49; Nenonen 1992, 33, 315.)

[3] Taikuuden kriminalisoiva rikoslain normi muuttui vuonna 1889, kun Suomessa säädettiin uusi rikoslaki. Tällöin taikuudesta sakkotuomion määräävä normi muuttui 42. luvun 8. pykäläksi, jossa määrättiin sakkotuomio tietäjän toimen harjoittamisesta tai loitsimisesta. (Suomen Suuriruhtinaanmaan asetuskokous no. 39 vuonna 1889, 80.)

[4] Konseptituomiokirjat ovat alioikeuden kirjurin oikeudenkäynnin aikana kirjoittamia pöytäkirjoja. Näistä konsepteista muodostui puhtaaksikirjoitetut eli renovoidut tuomiokirjat, jotka lähetettiin hovioikeuden tarkasteltaviksi. Noituutta ja taikuutta 1500- ja 1600-luvuilta tutkineet ovat joutuneet käyttämään renovoituja tuomiokirjoja sen vuoksi että konseptituomiokirjoja on säilynyt vain vähän 1700-lukua edeltävältä ajalta. (Saarenheimo 1994, 152–153.)

[5] Vuoden 1734 lain mukaan muun muassa taikuustapaukset, kirkkorauhan rikkominen sekä kirkkovarkaustapaukset tuli lähettää hovioikeuden tarkasteltaviksi ja tuomittavaksi (Sveriges Rikes Lag 1984 [1734], 241–242). Pohjois-Pohjanmaan ja Kainuun taikuusoikeudenkäynnit alistettiin Vaasan hovioikeuden tarkasteltaviksi. Vaasaan oli lähetetty hovioikeuden perustamisen yhteydessä vuonna 1776 muun muassa Pohjois-Pohjanmaata ja Kainuuta koskevat asiakirjat vuodesta 1754 alkaen. Kaikki tässä artikkelissa käsitellyt taikuustapaukset löytyvät myös hovioikeuden aineistosta (JyMA THO ja VHO designaatioluettelot ja päätöstaltiot 1754–1800, ES4446–4486).

Lyhenteiden selitykset

KHL Kulturhistorisk Lexicon för Nordisk Medeltid

KRO Kajaanin raastuvanoikeus

M:B: Missgärnings Balk eli Pahanteon kaari vuoden 1734 laissa

R:B: Rättegångs Balk eli Oikeudenkäymiskaari vuoden 1734 laissa

sk Lakimääräiset kesä- ja syyskäräjät

tk Lakimääräiset talvikäräjät

Lähteet

Arkistoaineisto

Jyväskylän maakunta-arkisto (JyMA)

Turun hovioikeuden (THO) alistettujen asiain designaatioluettelot ja päätöstaltiot vuosilta 1754–1775, mikrofilmit ES4446–ES4461. Siirretty Vaasan hovioikeuden arkistoon.

Vaasan hovioikeuden (VHO) alistettujen asiain designaatioluettelot ja päätöstaltiot vuosilta 1776–1800, mikrofilmit ES4462–ES4486.

Oulun maakunta-arkisto (OMA)

Kajaanin raastuvanoikeuden I arkisto vuosilta 1722–1920: Tuomiokirjat 1763 ICa:5; 1772 ICa:8; 1776 ICa:10; 1798 ICa:23

Kemin ja Kajaanin kihlakuntien tuomiokunnan arkisto vuosilta 1777–1805

- Kemin kärjäkunta 1793 Kemi:42; 1794 Kemi:43
- Kemin ja Rovaniemen kärjäkunta 1785 Kemi:35, 7
- Paltamon ja Hyrynsalmen kärjäkunta 1790 Kajaani:46
- Paltamon kärjäkunta 1794 Kajaani:53
- Sotkamon kärjäkunta 1792 Kajaani:99

Oulun eteläisen ja Korsholman pohjoisen kihlakunnan tuomiokunnan arkisto vuosilta 1763–1777: Pyhäjoen kärjäkunta 1769–1772 Salo:47; 1776 Salo:49

Oulun raastuvanoikeuden I arkisto vuosilta 1653–1946: Tuomiokirjat 1768 AI:65–66; 1769 AI:68; 1775 AI:75; 1786 AI:89; 1792 AI:95

Oulun pohjoisen voutikunnan ja Kajaanin läänin tuomiokunnan arkisto vuosilta 1763–1777

- Iin kärjäkunta 1768 Kemi:73; 1771 Kemi:75; 1799 Kemi:91
- Iin ja Pudasjärven kärjäkunta 1763 Kemi:71
- Limingan kärjäkunta 1766 Oulu:199–200; 1767 Oulu:201–202; 1768 Oulu:203–204; 1771 Oulu:209; 1775 Oulu:215
- Oulun ja Hailuodon kärjäkunta 1763 Oulu:15; 1764 Oulu:16; 1773 Oulu:29; 1774 Oulu: 31-32; 1775 Oulu: 33
- Paltamon kärjäkunta 1763 Kajaani:10

- Saloisten ja Siikajoen kärjäkunta 1774 Salo:116

Pohjanmaan pohjoisen tuomiokunnan arkisto vuosilta 1777 - 1805

- Limingan kärjäkunta 1779 Oulu:224–225; 1780 Oulu:226–227; 1782 Oulu:231; 1785 Oulu:237
- Muhoksen kärjäkunta 1785 Oulu:78
- Siikajoen kärjäkunta 1800 Oulu:149

Pohjois-Pohjanmaan tuomiokunnan arkisto vuosilta 1716 - 1762

- Kemin kärjäkunta 1755 Kemi:10
- Limingan kärjäkunta 1757 Oulu:184; 1760 Oulu:187
- Oulun ja Hailuodon kärjäkunta 1760 Oulu:12; 1761 Oulu:13
- Paltamon kärjäkunta 1755 Kajaani:6; 1760 Kajaani:8; 1761 Kajaani:9
- Saloisten ja Siikajoen kärjäkunta 1760 Salo:91; 1766 Salo:99
- Sotkamon kärjäkunta 1754 Kajaani:74

Raahan raastuvanoikeuden renovoidut tuomiokirjat: Tuomiokirja 1783 Mikrofilmi ES3729

Aikalaisjulkaisut

Modée, R. G. (1746) Utdrag utur alle ifrån den 7. Decemb. 1718 utkomne Publique Handlingar,

Placater, Förordningar, Resolutioner och Publicationer. Andra delen til år 1740. Stockholm: Lorentz Ludewig Grefing.

Virallisjulkaisut

Kircko-Laki ja Ordningi 1686 (1986). Näköispainos ja uudelleen ladottu laitos vuoden 1686 kirkkolain suomennoksesta. Hellemaa, Lahja-Irene – Jussila, Anja – Parvio, Martti (toim.). Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 444. Helsinki.

Suomen Suuriruhtinaanmaan asetuskokous vuodelta 1889 (1890). Helsinki.

Suomen säädöskokoelma vuodelta 1998 II (1999). Helsinki.

Sveriges Rikes Lag. Gillad och Antagen på Riksdagen Åhr 1734 (1984). Rätthistorisk bibliotek. Trettiosjunde bandet. Utgiven i faksimile. Lund.

Kirjallisuus

Ankarloo, Bengt – Clark, Stuart (eds.) (1999) *Witchcraft and Magic in Europe, Volume 5. The Eighteenth and Nineteenth Centuries*. London: The Athlone Press.

Anttonen, Veikko (1996) Ihmisen ja maan rajat, ”Pyhä” kulttuurisena kategoriana. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 646. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Apo, Satu (1995) *Naisen väki. Tutkimuksia suomalaisten kansanomaisesta kulttuurista ja ajattelusta*. Hämeenlinna: Hanki ja jää.

Björne, Lars (1999) Kuolema esivallan toimesta – kuolemanrangaistuksen historia. Teoksessa Eero Kuparinen (toim.) *Kun aika loppuu. Kuolema historiassa*. Turun yliopiston historian laitoksen julkaisuja 52. s. 120–140. Turku: Turun yliopiston historian laitos.

Davies, Owen (1999) *Witchcraft, Magic and Culture 1736 - 1951*. Manchester: Manchester University Press.

Davies, Owen (2004) *Witchcraft accusations in France, 1850-1990*. Willem de Blécourt – Owen Davies (eds.) *Witchcraft continued. Popular magic in modern Europe*. s.107–132. King’s Lynn: Manchester University Press.

Eilola, Jari (2003) *Rajapinnoilla. Sallitun ja kielletyn määrittäminen 1600-luvun jälkipuoliskon noituus- ja taikuustapauksissa*. Bibliotheca Historica 81. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Ganander, Christfrid (1997 [1786]) *Nytt Finskt Lexicon*. Alkuperäiskäsikirjoituksesta ja näköispainoksesta toimittanut Liisa Nuutinen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 676. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

González, Joseph M. (2005) *Sleeping Bodies, Jubilant Souls. The Fate of the Dead in Sweden 1400–1700*. EBSCOhost [online]. Päivitetty s.a. [Haettu 2.4.2008]. Ilmestynyt painettuna julkaisussa *Canadian Journal of History* 2005: 2, 199–227.

Halila, Aimo (1954) *Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia V. Pohjois-Pohjanmaa ja Lappi 1721 - 1775*. Oulu: Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin maakuntaliiton yhteinen historiatoimikunta.

Heikkinen, Antero (1969) *Paholaisen liittolaiset, Noita- ja magiakäsityksiä ja -oikeudenkäyntejä Suomessa 1600-luvun jälkipuoliskolla (n.1640 - 1712)*. Historiallisia tutkimuksia 78. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.

Heikkinen, Antero (1971) Uskon ja epäilyn rajamailla. Keskusteluja noituudesta ja demonisesta magiasta maaherra Reuterholmin perheessä 1730-luvulla. Historiallinen aikakauskirja 1971: 1, 11–20.

Heininen, Simo – Heikkilä, Markku (1996) Suomen kirkkohistoria. Helsinki: Edita.

Jokipii, Mauno (2001) Suomen hautasaaret. Teoksessa Erkki Laitinen (toim.) Ruumis- ja kalmasaaret. Etäällä kirkkomaasta. Hankasalmen kotiseutuyhdistyksen julkaisuja 3. s. 19–44.

Hankasalmi: Hankasalmen kotiseutuyhdistys, Hankasalmen kunta.

Karonen, Petri (1999) Pohjoinen suurvalta. Ruotsi ja Suomi 1521 - 1809. Helsinki: WSOY.

Karonen, Petri (2007) Perspektiv och metoder inom domboksforskningen i Sverige och Finland cirka 1990-2005. Teoksessa Harry Lönnroth (red.) Domboken som filologiskt och historiskt forskningsobjekt. s. 25–43. Nordiska texter och undersökningar 30. Uppsala: Uppsala Universitet.

Kemppinen, Iivar (1967) Haudantakainen elämä. Karjalaisen muinaisuskon ja vertailevan uskontotieteen valossa. Karjalan tutkimusseuran julkaisuja 1. Helsinki: Karjalan tutkimusseura.

Klemettinen, Pasi (1997) Mellastavat pirut. Tutkimus kansanomaisen paholais- ja noituuskäsityksistä Karjalan kannaksen ja Laatokan karjalan tarinaperinteessä. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 687. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Koski, Kaarina (2003) ”Outoa tuntematonta väkeä”. Näkökulmia väkeen tuonpuoleisen edustajana. Elore 1/2003. Päivitetty s.a. Haettu 11.3.2008. Saatavilla www-muodossa: http://www.elore.fi/arkisto/1_03/kos103a.html

Koski, Kaarina (2007) Döden och ondskan i den finska folktraditionen. Nord Nytt no. 100 (2007 June), 100–123.

Koskivirta, Anu (2001) ”Sisäinen vihollinen”. Henkirikos ja kontrolli Pohjois-Savossa ja Karjalassa Ruotsin vallan ajan viimeisinä vuosikymmeninä. Helsinki: Yliopistopaino.

Kultur Historisk Lexicon för Nordisk Medeltid (1986) Från vikingatid till reformationstid. Band XIII ORMER – REGNBUE. Helsingfors: Akademiska Bokhandel.

Kuusi, Matti (1985) Pohjoispohjalaista taikuutta kahden vuosisadan takaa. Teoksessa Matti Kuusi (toim). Perisuomalaista ja kansainvälistä. Tietolipas 99. s.22–44. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Laasonen, Pentti (1991) Suomen kirkon historia osa 2. Vuodet 1593–1808. Helsinki: WSOY.

Lampén, Lea (1978) Ruotsalais-suomalainen suursanakirja. 2. painos. Helsinki: WSOY.

Leino, Pekka (2002) Kirkkolaki vai laki kirkosta. Hallinto-oikeudellinen tutkimus kirkon oikeudellisista normeista ja niiden synnystä. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja Asarja N:o 231. Helsinki: Suomalainen lakimiesyhdistys.

Nenonen, Marko (1992) Noituus, taikuus ja noitavainot Ala-Satakunnan, Pohjois-Pohjanmaan ja Viipurin Karjalan maaseudulla vuosina 1620–1700. Historiallisia toimituksia 165. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.

Nenonen, Marko (2006) Noitavainot Euroopassa: myytin synty. Jyväskylä: Atena.

Oja, Linda (1999) Varken Gud eller Natur. Synen på magi i 1600- och 1700-talets Sverige. Stockholm / Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.

Perdiguero, Enrique (2004) Magical healing in Spain (1875–1963): Medical pluralism and the search for hegemony. Teoksessa Willem de Blécourt – Owen Davies (eds.) Witchcraft continued. Popular magic in modern Europe. s. 133–150. King’s Lynn: Manchester University Press.

Purhonen, Paula (1998) Kristinuskon saapumisesta Suomeen: uskontoarkeologinen tutkimus. Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 116. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys.

Rautavaara, Toivo (1983) Kansan parannuskeinoista luontaislääketieteeseen. Teoksessa Pekka Laaksonen – Ulla Piela (toim.) Kansa parantaa. Kalevalaseuran vuosikirja 63. s. 55–60. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Rimpiläinen, Olavi (1971) Läntisen perinteen mukainen hautauskäytäntö Suomessa ennen Isoavihaa. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 84. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura.

Saarenheimo, Juhani (1994) Tuomioistuinten asiakirjat. Teoksessa Eljas Orrman – Elisa Pispala (toim.) Suomen historian asiakirjalähteet. s. 151–167. Helsinki: WSOY.

Siikala, Anna-Leena (1994) Suomalainen šamanismi – mielikuvien historiaa. Suomalaisen

Kirjallisuuden Seuran toimituksia 565. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Stark, Laura (2006) The Magical Self. Body, Society and the Supernatural in Early Modern Rural Finland. FF Communications No. 290. Helsinki: Academia Scientiarum Fennica.

Stark-Arola, Laura (1998) Magic, Body and Social Order. The Construction of Gender Through Women’s Private Ritual in Traditional Finland. Studia Fennica Folkloristica 5. Helsinki: Finnish Literature Society.

Särman, Marianne (1996) Charlotta Taube och den sista Häxprocessen. Ett 1700-tals drama i flera akter. Stockholm: Carlssons.

Sörlin, Per (1993) Trolldoms- och vidskeppelseprocesserna i Göta hovrätt 1635 - 1754. Acta Universitatis Umensis 114. Umeå: Umeå University.

Talve, Ilmar (1988) Kalmisto – hautausmaa – kirkkotarha. Kulttuurihistoriaa Suomen hautausmailla. Scripta Ethnologica 38. Turku: Turun yliopiston kansatieteen laitoksen julkaisuja.

Tegler-Jerselius, Kristina (2003) Den stora häxdanse. Vidskepelse, väckelse och vetande i Gagnef 1858. Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Historica Upsaliensa 209. Uppsala: Universitetsbiblioteket.

Tittonen, Emmi (2007) ”Tuomitaan taikuuden harjoittamisesta”. Taikusoikeudenkäynnit 1700-luvun lopun Pohjois-Pohjanmaalla ja Kainuussa. Painamaton pro gradu-opinnäyte. JYX [online]. Haettu 16.6.2008. Saatavilla www-muodossa: http://thesis.jyu.fi/07/URN_NBN_fi_jyu-2007623.pdf

Vaskilampi, Tuula (1983) Kansanlääkinnän kulttuuriperusta. Teoksessa Pekka Laaksonen – Ulla Piela (toim.) Kansa parantaa. Kalevalaseuran vuosikirja 63.s. 61–68. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Vilkuna, Janne (1992) Suomalaiset vainajien karsikot ja ristipuut. Kansatieteellinen tapatutkimus. Kansatieteellinen arkisto 39. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.

Vilkuna Kustaa H. J. (1995) Alkoholin nauttimispaikka, juopottelijat ja juomisen ajankohta 1500–1700-luvun Suomessa. Teoksessa Heikki Roiko-Jokela – Timo Pitkänen (toim.) Sisä- Suomen tuomiokirjat tutkimuslähteinä ja elämän kuvaajina. Jyväskylän historiallinen arkisto vol. 1. s. 210–322. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Virtanen, Leea (1988) Suomalainen kansanperinne. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 471. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.